

Σχολή Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών

Πτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών *Ελληνικός Πολιτισμός*

Πτυχιακή

**Η Πόλη της Θεσσαλονίκης κατά την Ύστερη Αρχαιότητα
4^{ος} -7^{ος} αι. μ.Χ.**

Δημήτρης Μπλούκος

**Επιβλέπων Καθηγητής
κ. Νίκος Τσιβίκης**

Η παρούσα πτυχιακή εργασία υποβλήθηκε προς μερική εκπλήρωση των απαιτήσεων για απόκτηση πτυχιακού τίτλου σπουδών στον Ελληνικό Πολιτισμό από τη Σχολή Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών του Ανοικτού Πανεπιστημίου Κύπρου.

Μάρτιος 2023

Περίληψη

Η Θεσσαλονίκη αποτέλεσε από την αρχή της ίδρυσής της από τον Κάσσανδρο το 315 π.Χ. μία πόλη με οικονομική και εμπορική δύναμη. Η ανάπτυξη αυτή οφείλεται ως επί το πλείστον στο λιμάνι που δημιουργήθηκε στην πόλη και πρόσφερε δυνατότητες ανάπτυξης εμπορικών σχέσεων. Η Θεσσαλονίκη, επίσης, ακόμα και κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα δεν εμφάνισε ύφεση και συνέχισε να αναπτύσσεται, ακόμη και όταν δεχόταν εχθρικές επιθέσεις από γειτονικούς λαούς. Η περίοδος αυτή μεταξύ του 4^{ου} και 7^{ου} αιώνα υπήρξε η Ύστερη Αρχαιότητα, μία περίοδος που χαρακτηρίζεται από πολλές αναταραχές και αλλαγές. Οι αλλαγές και οι αναταραχές εντοπίζονται και στο πλαίσιο ανάπτυξης της Χριστιανικής θρησκείας, η οποία οδήγησε την πόλη της Θεσσαλονίκης να αποκτήσει ανάμεσα σε πολλούς άλλους χριστιανικούς ναούς και τον ναό του Αγίου Δημητρίου, ένα σύμβολο αυτής μέχρι και σήμερα. Σκοπός, λοιπόν, της παρούσας εργασίας αποτελεί η διερεύνηση της ανάπτυξης και των γεγονότων που έλαβαν χώρα στη Θεσσαλονίκη κατά την περίοδο της Ύστερης Αρχαιότητας (4ο – 7ο αιώνα μ.Χ.).

Λέξεις κλειδιά: Θεσσαλονίκη, Ύστερη Αρχαιότητα, Χριστιανισμός, Εθνικοί, Εβραϊκή Κοινότητα

Summary

Thessaloniki was from its foundation by Kassandros in 315 BC. a city with economic and commercial power. This development is mostly due to the port that was created in the city and offered possibilities for the development of trade. Thessaloniki, also, even during the Middle Ages, did not show a recession and continued to develop, even in a period of frequent hostile attacks from neighboring peoples. This period between the 4th and 7th centuries was Late Antiquity, a period characterized by many upheavals and changes. The changes and disturbances can also be found in the context of the development of the Christian religion, which led the city of Thessaloniki to acquire among many other Christian establishments the church of Agios Demetrius, a symbol of it to this day. Therefore, the purpose of this work is to investigate the development and the events that took place in Thessaloniki during the period of Late Antiquity (4th - 7th century AD).

Key words: Thessaloniki, Late Antiquity, Christianity, Gentiles, Jewish Community

Περιεχόμενα

Κεφάλαιο 1.....	1
Εισαγωγή.....	1
1. Η φυσιογνωμία της Θεσσαλονίκης στην ύστερη αρχαιότητα: δημόσια και ιδιωτική ζωή.....	5
1.1 Η ίδρυση και το κύρος της Θεσσαλονίκης.....	5
1.2 Επιθέσεις και επιδρομές στη Θεσσαλονίκη κατά την ύστερη αρχαιότητα.....	4
1.3 Ο δημόσιος βίος της Θεσσαλονίκης κατά την ύστερη αρχαιότητα.....	5
1.4 Ο ιδιωτικός βίος της Θεσσαλονίκης κατά την ύστερη αρχαιότητα.....	7
Κεφάλαιο 2.....	10
Παρουσία και σχέσεις εθνικών, χριστιανών και Εβραίων στη Θεσσαλονίκη.....	10
2.1 Η περίοδος του Μεγάλου Διωγμού.....	10
2.2 Η καθιέρωση του Χριστιανισμού.....	12
2.3 Η παρουσία των Εβραίων στην πόλη της Θεσσαλονίκης και οι σχέσεις με τους Χριστιανούς.....	14
Επίλογος.....	17
Βιβλιογραφικές αναφορές.....	18

Κεφάλαιο 1

Εισαγωγή

Η Θεσσαλονίκη ήδη από τη ρωμαϊκή περίοδο αποτελούσε σημαντικό κέντρο εμπορίου, λόγω του λιμανιού και της σύνδεσής της με άλλες περιοχές. Μέσω του λιμανιού οι κάτοικοι είχαν πρόσβαση σε σημαντικούς θαλάσσιους δρόμους και ανέπτυξαν με άλλες περιοχές της αυτοκρατορίας ισχυρές οικονομικές σχέσεις. Στο τέλος του 4ου αιώνα η περιοχή αποτέλεσε σημείο εγκατάστασης ή συνάντησης αυτοκρατόρων έπειτα από τον χωρισμό της αυτοκρατορίας σε τέσσερα μέρη. Τον 4ο αιώνα επίσης τα τείχη της πόλης επισκευάστηκαν με στόχο την προστασία της από τους εξωτερικούς εχθρούς, εκείνη την περίοδο μέχρι και τον 5ο αιώνα οι πιο συχνές επιθέσεις οφείλονταν στους Ούννους. Τα τείχη αυτά δεν αποτελούσαν μόνο ένα προστατευτικό μέσο, αλλά πίσω από αυτά είχε δημιουργηθεί η ζωή των κατοίκων, οι οποίοι ασχολούνταν κυρίως με αγροτικές εργασίες, μετακινούμενοι πολλές φορές από τα σπίτια τους που βρίσκονται εντός των τειχών στους αγρούς εκτός των τειχών για να εργαστούν. Μάλιστα, σε περιοχές της πόλης όπου συγκεντρώνονταν εξειδικευμένοι τεχνίτες κάτοικοι είχαν δημιουργηθεί και κάποιες συντεχνίες.

Στην πόλη υπήρχε και σημαντικός αριθμός αξιωματούχων της διοίκησης (κρατικών λειτουργών) και στρατιωτών, ώστε να προστατεύουν την περιοχή από επιθέσεις, οι οποίες ήταν ένα ιδιαίτερα συχνό φαινόμενο κατά την ύστερη αρχαιότητα. Οι κάτοικοι ζούσαν είτε σε απλές κατοικίες, είτε σε επαύλεις, ανάλογα με την οικονομική τους κατάσταση, ενώ ένα σημαντικό τμήμα του πληθυσμού ήταν δούλοι. Έτσι, κοινωνικά υπάρχει μια διάκριση μεταξύ των ελεύθερων πολιτών, των απελεύθερων και των δούλων. Εντός της πόλης ζούσαν πολλοί διαφορετικοί λαοί, ωστόσο οι περισσότεροι από αυτούς ήταν ελληνόφωνοι και εμφάνιζαν κοινά στοιχεία. Ο Χριστιανισμός, ωστόσο, στην περιοχή δεν ήταν τόσο διαδεδομένος, καθώς οι πιστοί ήταν λίγοι, αλλά συγκεντρώνονταν σε οργανωμένες κοινότητες. Τον 4ο αιώνα οι Χριστιανοί βιώνουν τον Μεγάλο Διωγμό, με

αποτέλεσμα πολλοί κάτοικοι να θανατωθούν και άλλοι να αναγκαστούν να φύγουν από την περιοχή.

Η Θεσσαλονίκη αποτελεί μια ιδιαίτερα μεγάλη και πολυπληθής πόλη κατά την ύστερη αρχαιότητα και χαρακτηρίζεται ως σημαντικό διοικητικό, πολιτικό, στρατιωτικό, οικονομικό, εμπορικό και πολιτιστικό κέντρο, κατά τον 4ο αιώνα. Η ευρωστία της αυτή οδήγησε σε συχνές βαρβαρικές και ληστρικές επιθέσεις εναντίον της. Στη Θεσσαλονίκη μέχρι τον 4ο αιώνα η θρησκεία που κυριαρχούσε αφορούσε τους παραδοσιακούς και πάτριους θεούς, οι οποίοι λατρεύονταν από τους πολίτες στα ιερά που είχαν δημιουργήσει, αλλά η επέκταση του Χριστιανισμού αναδιαμόρφωσε πλήρως τους τόπους λατρείας των κατοίκων. Από τον 4ο αιώνα και έπειτα, επίσης αλλάζει και η ίδια η μορφή της πόλης καθώς αρχίζουν και χτίζονται νέοι πλακόστρωτοι δρόμοι και πολυτελή κτίρια.

Η Ύστερη Αρχαιότητα στη Θεσσαλονίκη καθορίστηκε σε σημαντικό βαθμό από την ανάδειξη του Χριστιανισμού ως επίσημη θρησκεία, όπως αυτή πραγματοποιήθηκε έπειτα από την περίοδο του Μεγάλου Διωγμού. Στην περιοχή για πολλούς αιώνες συνυπήρχαν διάφορες κοινότητες, ενώ η παρουσία των Εβραίων εντοπίζεται ήδη από τον 3ο π.Χ. και μέχρι τον 4ο αιώνα είχαν αναπτυχθεί ιδιαίτερα. Ωστόσο, η καθιέρωση του Χριστιανισμού οδήγησε σταδιακά στον εκτοπισμό και περιθωριοποίησή τους, παρόλο που και τα προηγούμενα χρόνια η θρησκεία τους μπορεί να ήταν ανεκτή, αλλά δεν αναγνωριζόταν, με αποτέλεσμα να μην είναι σε θέση να δημιουργούν συναγωγές και κτίρια. Η περίοδος της βασιλείας του Ιουστινιανού στα μέσα του 6ου αιώνα οδήγησε σε σημαντικό περιορισμό της ανεξιθρησκείας, καθώς αποσκοπούσε να περιορίσει τη δράση όλων των αιρέσεων. Παρά τον περιορισμό των Εβραίων, οι κοινότητες συνέχισαν να ανθίζουν και να έχουν σημαντική παρουσία στις τέχνες και στα γράμματα. Ουσιαστικά, η συγκεκριμένη κοινότητα από τον 5ο αιώνα και έπειτα αποτελούσαν πολίτες δεύτερης κατηγορίας για αρκετούς αιώνες με του Χριστιανούς να κυριαρχούν σε όλα τα επίπεδα της πόλης. Οι σχέσεις μεταξύ των εθνικών, των Χριστιανών και των εβραϊκών κοινοτήτων την περίοδο εκείνη διαφαίνεται από τα κείμενα της περιόδου. Σκοπός, λοιπόν, της παρούσας εργασίας είναι να διερευνηθούν όλα τα παραπάνω, ώστε να αναδειχθούν οι συνθήκες στη Θεσσαλονίκη κατά την ύστερη αρχαιότητα που καθόρισαν τον σημαντικό ρόλο της πόλης εντός της Αυτοκρατορίας.

1.1 Η φυσιογνωμία της Θεσσαλονίκης στην ύστερη αρχαιότητα: δημόσια και ιδιωτικής ζωή

1.1 Η ίδρυση και το κύρος της Θεσσαλονίκης

Η Θεσσαλονίκη ιδρύθηκε το 315 π.Χ. από τον διάδοχο του Μεγάλου Αλεξάνδρου, τον Κάσσανδρο. Ο ίδιος ήταν βασιλιάς της Μακεδονίας και αποφάσισε να δώσει το όνομα της συζύγου του στην πόλη που ίδρυσε. Η πόλη της Θεσσαλονίκης ιδρύθηκε έπειτα από την ένωση 26 μικρών πόλεων, ενώ η Θέρμη, η οποία και έδωσε το όνομά της στον Θερμαϊκό κόλπο, αποτελούσε το κέντρο της πόλης. Κατά την περίοδο της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, η Θεσσαλονίκη αποτέλεσε πρωτεύουσα της επαρχίας της Μακεδονίας (Καραθανάσης, 2012; Σβέρκος, 2001). Γενικά η πόλη είχε σημαντική ανάπτυξη από την περίοδο της ίδρυσής της και για τον λόγο αυτό χαρακτηριζόταν ως «ή καλλίστη τῶν πόλεων», «ή περιφανής», «ή θαυμαστή», «ή μεγάλη», «ή πολυύμνητος», «ή μεγαλόπολις», χαρακτηρισμοί που της αποδόθηκαν κατά την περίοδο της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Στη συνέχεια, η Θεσσαλονίκη αποτέλεσε και σημαντικό θρησκευτικό κέντρο για τον Χριστιανισμό, καθώς την επισκέφθηκε ο Απόστολος Παύλος, ο οποίος ίδρυσε και την πρώτη χριστιανική Εκκλησία στην πόλη (Στόρτον, 2008). Η ανοδική πορεία της πόλης διατηρήθηκε και τα επόμενα χρόνια, ενώ κατά την Πρωτοχριστιανική περίοδο η πόλη γνώρισε ακόμη μεγαλύτερη ανάπτυξη. Ειδικότερα, η μεγάλη της ανάπτυξη τοποθετείται χρονικά κατά την περίοδο της Τετραρχίας, καθώς αποτέλεσε την πρωτεύουσα του πρώτου τμήματος της Μακεδονίας. Στη Θεσσαλονίκη, μάλιστα, την περίοδο της Τετραρχίας εγκαταστάθηκε ένας από τους τετράρχες ο Γαλέριος, το 303 μ.Χ., την οποία και επέλεξε σαν μόνιμη έδρα για να κατοικήσει. Στο ανατολικό τμήμα της πόλης, κοντά στα τείχη ανεγέρθηκε το ανακτορικό συγκρότημα για να διαμείνει, ένα συγκρότημα που μέχρι και σήμερα αποτελεί επιβλητικό τοπόσημο της πόλης (Καραμπέρη, 2000).

Η Θεσσαλονίκη αποτέλεσε μια πόλη, η οποία κατά την βυζαντινή περίοδο που θεωρείται περίοδος κρίσης των πόλεων του ελλαδικού χώρου, διατήρησε την αίγλη της και την οικονομική της ευρωστία. Η οικονομική της ανάπτυξης σχετιζόταν σε μεγάλο βαθμό με το λιμάνι που αποτελούσε δίαυλο επικοινωνίας και εμπορίου, με αποτέλεσμα να μη διακόπτεται σε καμία χρονική περίοδο η ενασχόληση των πολιτών με το εμπόριο και η

οικονομική ενίσχυση της πόλης από αυτό. Μάλιστα, η Θεσσαλονίκη μπόρεσε να διαχειριστεί τις επιθέσεις των Σλάβων, οι οποίοι εγκαταστάθηκαν γύρω από την πόλη και συγκρούστηκαν με τον βυζαντινό στρατό. Ωστόσο, ακόμα και την περίοδο αυτή, η πόλη κατόρθωσε να διατηρήσει το κύρος της, λόγω του εμπορίου, ενώ αποτέλεσε και οδικό κόμβο για τις μετακινήσεις, αλλά και σταυροδρόμι για την επαφή του Βυζαντίου με τον τότε Ευρωπαϊκό κόσμο. Από πολλούς αυτοκράτορες η Θεσσαλονίκη χαρακτηριζόταν ως Συμβασιλεύουσα, ενώ κατά καιρούς πολλοί αυτοκράτορες την επισκέφθηκαν και πρόσφεραν σημαντικό ποσό από τα δημόσια χρήματα για την ανακατασκευή των τειχών της (Γλύκατζη – Αρβελέρ, 2012).

1.2 Επιθέσεις και επιδρομές στην Θεσσαλονίκη κατά την ύστερη αρχαιότητα.

Οι Σλάβοι αποτέλεσαν τους πιο βασικούς εχθρούς της πόλης και οι συχνές τους επιθέσεις και επιδρομές υπήρξε ένας από τους λόγους για τα συνεχιζόμενα οχυρωματικά έργα. Η έναρξη των σλαβικών επιθέσεων χρονικά εντοπίζεται κατά τον 6ο αιώνα, οι οποίες όμως δεν ήταν ιδιαίτερα σοβαρές και απειλητικές για την ίδια την πόλη, διότι τα σλαβικά φύλα πραγματοποιούσαν επιθέσεις και επιδρομές με στόχο τη λεηλασία. Ο στόχος αυτός και οι διαμάχες που υπήρχαν μεταξύ τους εμπόδιζε τις επιθέσεις να καταστούν επικίνδυνες, ενώ ο ίδιος ο βυζαντινός στρατός είχε έντονη παρουσία στην πόλη και ήταν σε θέση λόγω της δύναμής τους να αντιμετωπίζει αποτελεσματικά τις επιθέσεις αυτές (Χρήστου, 1993; Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, 2001). Η πρώτη επίθεση εναντίον της Θεσσαλονίκης πραγματοποιήθηκε την εποχή του Μαυρικίου, ενώ ως βασική πηγή αναφοράς αποτελούν Τα θαύματα του Αγίου Δημητρίου. Η επίθεση αυτή έχει μεγάλη σημασία και αναφέρεται στην πηγή, διότι για πρώτη φορά η πόλη βρέθηκε σε σοβαρό κίνδυνο και απειλήθηκε οργανωμένα από έναν εχθρό. Η επίθεση αυτή, βέβαια, παρόλο που δεν ήταν απόλυτα οργανωμένη, υπήρξε σοβαρή απειλή, λόγω και της συνολικότερης κρίσης που επικρατούσε κατά την περίοδο εκείνη. Πιο συγκεκριμένα, η πόλη είχε βιώσει τον λοιμό, ο οποίος και είχε αποδεκατίσει τον πληθυσμό, ενώ από την πόλη απουσίαζαν τα βασικά διοικητικά πρόσωπα. Έτσι, οι Σλάβοι αναγνωρίζοντας την αδυναμία των κατοίκων να αμυνθούν επιτέθηκαν, ενώ λόγω της έλλειψης πολιτικών εκπροσώπων η άμυνα συντονίστηκε από τον επίσκοπο Ευσέβιο (Μπακιρτζής, 1997).

Τον επόμενο αιώνα, ωστόσο, τα σλαβικά φύλα οργανώθηκαν, ανεξάρτητα πια από τους Αβάρους. Άρχισαν πλέον να απειλούν την πόλη της Θεσσαλονίκης και αποτέλεσαν βασική απειλή για την αυτοκρατορία συνολικότερα στα Βαλκάνια. Σαν βασικό τους στόχο είχαν θέσει την κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης και για τον λόγο αυτό διάφορες σλαβικές ομάδες είχαν εγκατασταθεί σε περιοχές της Μακεδονίας. Οι ομάδες αυτές έκαναν συχνές και οργανωμένες πλέον επιθέσεις και κατόρθωναν να αυξάνουν τη διείδυσή τους στην αυτοκρατορία. Στα θαύματα του Αγίου Δημητρίου αναφέρεται μια πυρκαγιά που ξέσπασε στη Θεσσαλονίκη όταν οι κάτοικοί της είχαν συγκεντρωθεί στον ναό του Αγίου Δημητρίου για τις καθιερωμένες εορταστικές εκδηλώσεις (Μπακιρτζής, 1997). Στο έργο αναφέρεται ότι οι κάτοικοι της πόλης αναγνώρισαν τις φωνές και τις πολεμικές ιαχές των Σλάβων, στοιχείο που καταδεικνύει ότι μέχρι εκείνη την περίοδο οι επιθέσεις ήταν συχνές και οι κάτοικοι πλέον είχαν εξοικειωθεί. Και πάλι, όμως, η συγκεκριμένη επίθεση των Σλάβων στην πόλη, η οποία αντιμετωπίστηκε από τους ίδιους τους κατοίκους, διότι ο βυζαντινός στρατός έλειπε σε εκστρατεία στην Ανατολή, δεν αποτέλεσε σοβαρό κίνδυνο για τη Θεσσαλονίκη (Αλεκάκης, 2011; Μπακιρτζής, 1997).

Ωστόσο, λίγα χρόνια αργότερα από την παραπάνω επίθεση, οι Σλάβοι επιχειρούν μια νέα επίθεση, πολύ πιο οργανωμένη και συντονισμένη, καθώς μαζί τους είχαν μεταφέρει και τις οικογένειές τους. Στόχος τους ήταν η κατάληψη της πόλης και η εγκατάστασή τους εκεί. Τα σλαβικά φύλα για να πραγματοποιήσουν τη συγκεκριμένη επίθεση ενώθηκαν και οργανώθηκαν, ώστε να περικυκλώσουν την πόλη και από τη στεριά και από τη θάλασσα. Ωστόσο, η απόφαση των Σλάβων να μην υλοποιήσουν άμεσα την επίθεση, αλλά να στρατοπεδεύσουν γύρω από την πόλη πρόσφερε τη δυνατότητα στους κατοίκους να οργανωθούν και να αντιμετωπίσουν αποτελεσματικά την απειλή. Έτσι, οι κάτοικοι οχύρωσαν το λιμάνι της πόλης και συγκεντρώθηκαν πίσω από τα οχυρά, τα οποία δεν κατόρθωσαν οι Σλάβοι να διαπεράσουν. Οι επιθέσεις αυτές συνεχίστηκαν και τα επόμενα χρόνια με αποτέλεσμα οι Σλάβοι να χαρακτηρίζονται ως βασικός κίνδυνος πλέον για την πόλη, στοιχείο που ενίσχυσε την παρουσία του βυζαντινού στρατού στην περιοχή και προωθήθηκε η ανάγκη για οχύρωση της πόλης (Καραγιαννόπουλος, 2001; Λεοντσίνη, 2006).

1.3 Ο δημόσιος βίος της Θεσσαλονίκης κατά την ύστερη αρχαιότητα.

Η Θεσσαλονίκη στη βυζαντινή περίοδο διατηρούσε ακόμα στοιχεία της αρχαιότητας, τα οποία και είχε προσαρμόσει στις χριστιανικές συνθήκες. Ειδικότερα, στη Θεσσαλονίκη στη δημόσια ζωή λειτουργούσε ένα συμβούλιο, αντίστοιχο της Εκκλησίας του Δήμου στο παρελθόν, ως χώρος συζήτησης των πολιτών, ωστόσο το θεσμικό αυτό όργανο διαχειριζόταν από τον Επίσκοπο. Διοικητικά, η πόλη είχε σαν κορυφαίο διοικητή τον έπαρχο, ο οποίος και αποτελούσε την κεντρική εξουσία της πόλης, ενώ διέθετε και τις τοπικές βουλές, στις οποίες συγκεντρώνονται οι πλούσιοι πολίτες της πόλης για να συζητήσουν σημαντικά ζητήματα. Οι τοπικές αυτές βουλές στηρίζονταν στην έννοια του συμβουλίου και διοικούνταν από τον Επίσκοπο. Ειδικότερα, ο Επίσκοπος της πόλης αποτελούσε το αρμόδιο άτομο για να συγκαλέσει συνέλευση, στην οποία συμμετείχαν οι πολίτες και οι διοικητικές αρχές, οι οποίες, ωστόσο, δεν έπρεπε να παρεμβαίνουν στις συζητήσεις (Γλύκατζη – Αρβελέρ, 2012). Ο ρόλος του επισκόπου ήταν ιδιαίτερα σημαντικός για την πόλη και διαδραμάτιζε σημαντικό ρόλο στις αποφάσεις που λαμβάνονταν για αυτή, αναδεικνύοντας τον θρησκευτικό χαρακτήρα της διοίκησης κατά την Ύστερη Αρχαιότητα (4ος-7ος αιώνας).

Οι διαδικασίες αυτές, βέβαια, αναδεικνύουν και δύο αντιθετικές τάσεις που επικρατούσαν στον δημόσιο βίο την περίοδο αυτή, όπου υπήρχε συρρίκνωση των διοικητικών αρχών, οι οποίες σταδιακά αντικαταστάθηκαν από τις θρησκευτικές αρχές, ενώ ακόμα η διατήρηση του οργάνου της Εκκλησίας του Δήμου αναδεικνύει ότι υπήρχε το αίσθημα της ομάδας και της κοινότητας, η οποία λάμβανε αποφάσεις προς όφελος της πόλης. Εκτός, όμως από τους πολίτες η θρησκευτική ηγεσία μέχρι και τον 5ο αιώνα συνεργαζόταν στενά και με τις αριστοκρατικές οικογένειες της περιοχής (Κωνσταντακοπούλου, 1996). Ο συνασπισμός αυτός της αριστοκρατίας με τη θρησκευτική ηγεσία προκάλεσε ποικίλες κοινωνικές αναταραχές, ωστόσο αποτέλεσαν και ένα φαινόμενο που άλλαξε το πρόσωπο και τη λειτουργία της πόλης, αλλά και την πολιτική κατάσταση. Κατά την Ύστερη Αρχαιότητα συνυπήρχε, δηλαδή, η παλιά πολιτική τάξη με τη νέα πολιτική οργάνωση, συνδυάζοντας στοιχεία της αρχαιότητας με τη θρησκεία που κυριαρχούσε (Γλύκατζη – Αρβελέρ, 2012).

Οι πολίτες της πόλης, ασπαζόμενοι σταδιακά τον Χριστιανισμό, άρχισαν να συσπειρώνονται γύρω από τη λατρεία του Αγίου Δημητρίου και αποζητούν αλλαγές στον

τρόπο λήψης των αποφάσεων. Οι κυρίαρχες ομάδες κατά την περίοδο της ύστερης αρχαιότητας ήταν όσοι υποστήριζαν τη λατρεία του Αγίου Δημητρίου και είχαν ασπαστεί τον Χριστιανισμό, ενώ από την άλλη μεριά είχε συσπειρωθεί μια ομάδα που διατηρούσε τον τρόπο ζωής της αρχαιότητας. Οι δύο αυτές, ομάδες κυριαρχούσαν στην πόλη, ενώ αποτελούσαν και την πηγή των κοινωνικών συγκρούσεων την Πρωτοβυζαντινή περίοδο. Η ταύτιση της Θεσσαλονίκης με τον Άγιο Δημήτριο και τη λατρεία του διαφαίνεται και στην τέχνη της Πρωτοβυζαντινής περιόδου, ενώ ο ίδιος ο ναός αποτελούσε το βασικό σύμβολο της πόλης (Καραθανάσης, 2012).

Από τον 4ο αιώνα δεν υπάρχουν πολλά μνημεία που να αναδεικνύουν την πολιτιστική κληρονομιά της πόλης, ωστόσο, τα εκκλησιαστικά μνημεία άρχισαν να αναδύονται από τον 5ο αιώνα και έπειτα, όταν ο Χριστιανισμός έγινε επίσημη θρησκεία. Σταδιακά, λοιπόν, άρχισαν να χτίζονται εκκλησιαστικά μνημεία, τα οποία και αποτελούσαν χώρους λατρείας και συνάντησης. Η Αγορά, το κέντρο της δημόσιας ζωής από την αρχαιότητα, συνέχισε να διατηρεί τον ρόλο της κατά την Πρωτοβυζαντινή περίοδο, και έτσι οι πολίτες της Θεσσαλονίκης συγκεντρώνονταν σε αυτή. Στον χώρο αυτό συνέχισαν να υλοποιούνται διάφορες συναθροίσεις, λατρευτικές ή μη από τους πολίτες, αλλά από τον 5ο αιώνα και έπειτα, οι συγκεντρώσεις αυτές διασκορπίζονται σε όλη την πόλη γύρω από τα συγκροτήματα των βασιλικών, καθώς τα χριστιανικά αυτά μνημεία μετουσιώθηκαν σε χώρους λατρείας και συνάντησης (Καραγιαννόπουλος, 1985; Μπακιρτζής, 1984). Η Εκκλησία από την περίοδο εκείνη άρχισε να αποτελεί σημαντικό παράγοντα για την πόλη και να λαμβάνει ρόλο και στη λειτουργία του κράτους. Επίσης, η εμπορική κίνηση συγκεντρωνόταν ήδη από τις αρχές του 4ου αιώνα, και πιο συγκεκριμένα από το 322 και έπειτα στο λιμάνι που κατασκευάστηκε από τον Μ. Κωνσταντίνο. Το συγκεκριμένο λιμάνι, αρχικά, είχε σαν στόχο να εξυπηρετεί τον στρατό, ενώ στη συνέχεια επεκτάθηκε η λειτουργία του για την εξυπηρέτηση του εμπορίου γενικά. Επίσης, στις πεδιάδες της πόλης βρίσκονταν τα πρωτοχριστιανικά νεκροταφεία, τα οποία άρχισαν να δημιουργούνται από τον 4ο αιώνα (Καραγιαννόπουλος, 1985).

1.4 Ο ιδιωτικός βίος της Θεσσαλονίκης κατά την ύστερη αρχαιότητα.

Στο κέντρο της πόλης υπήρχαν δρόμοι που είχαν δημιουργηθεί κατά την αρχαιότητα και διατηρούνταν κατά την περίοδο που εξετάζεται, οι οποίοι χρησιμοποιούνταν για τις μετακινήσεις ανθρώπων και αγαθών. Τα σπίτια των κατοίκων είχαν μια κεντρική αυλή

τριγύρω τα οποία είναι διατεταγμένα πολλά δωμάτια, μεταξύ των οποίων και ένα μεγάλο αψιδωτό τραπεζαρία (triclinium), η οποία είναι σχεδόν πάντα προσανατολισμένη βορρά-νότου, αποθήκες, δεξαμενές νερού, λουτρά και επίσης κήπους. Αυτός ο τύπος σπιτιού με προέκυψε τον 4ο αιώνα μ.Χ. και παρέμεινε στη μόδα μέχρι αρχές του 6ου αιώνα. Κατά τον 6ο και 7ο αι. πολλές φορές οι βίλες αναδιαμορφώθηκαν με μερικές από τις μεγαλύτερες να συμπεριλαμβάνουν δωμάτια που υποδιαιρούνται. Διάφοροι σεισμοί κατά τον 7ο αιώνα προκάλεσαν σοβαρές ζημιές και φαίνεται ότι μόνο μερικές από τα βίλες ή τμήματα αυτών ξαναχτίστηκαν. Αυτό το είδος πολυτέλειας τη βίλα μιμήθηκαν οι κατασκευαστές πιο λιτών σπιτιών που βρέθηκαν σε πολλές περιοχές εντός του πλέγματος των νησιών της πόλης, από τα οποία τα περισσότερα βρίσκονταν στο κέντρο της πόλης. Αντίθετα, οι μεγάλες βίλες ήταν χτισμένες κυρίως κατά μήκος των ορίων του ιπποδάμειου πλέγματος της πόλης. Παρόμοια δομή είχαν και τα σπίτια των φτωχών με πιο απλές κατασκευές, ενώ ιδιαίτερο στοιχείο αποτελεί η ύπαρξη ενός δωματίου όπου συγκεντρώνονταν οι παραμάνες και τα προστατευόμενα κορίτσια για να φάνε, ώστε να μην ενοχλείται η υπόλοιπη οικογένεια. Γενικά, τα σπίτια που έχουν βρεθεί στην πόλη αναδεικνύουν ότι υπήρχε ένα καλό βιοτικό επίπεδο, ενώ αναδεικνύουν ότι στη Θεσσαλονίκη υπήρχε δυναμική αστική τάξη (Antonaras, 2019).

Ο ιδιωτικός βίος των κατοίκων της Θεσσαλονίκης δεν διέφερε από εκείνον των Βυζαντινών στην Κωνσταντινούπολη, από όπου και έρχονται οι περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την καθημερινή ζωή. Ειδικότερα, κατά τα Πρωτοβυζαντινά χρόνια οι πολίτες ήταν χωρισμένοι σε πλούσιους και φτωχούς, όπου οι πλούσιοι είχαν το δικαίωμα συμμετοχής και στα κοινά, ενώ οι φτωχοί ήταν αποκλεισμένοι. Οι περισσότεροι κάτοικοι ασκούσαν γεωργικά επαγγέλματα και ασκούνταν από τον ανδρικό πληθυσμό της πόλης. Τα πλούσια σπίτια διέθεταν, επίσης και δούλους, οι οποίοι φρόντιζαν για τις οικιακές εργασίες, ενώ δεν μπορούσαν να συμμετέχουν στα κοινά. Οι γυναίκες από την άλλη παρέμεναν στο σπίτι και ασχολούνταν με οικιακές εργασίες και τη φροντίδα των παιδιών, ώστε οι άνδρες να εργάζονται και να ασχολούνται με δουλειές εκτός σπιτιού. Στην ύπαιθρο, όπου κυριαρχούσε η γεωργία και οι κάτοικοι ως επί το πλείστον ήταν αγρότες, οι γυναίκες εργάζονταν και έξω από το σπίτι παρέχοντας βοήθεια στις γεωργικές εργασίες, ενώ κάποιες γυναίκες μπορούσαν να απασχολούνται και με άλλες εργασίες, πουλώντας οι ίδιες προϊόντα. Ωστόσο, οι περιπτώσεις αυτές ήταν ελάχιστες, διότι ως επί το πλείστον οι γυναίκες παρέμεναν στο σπίτι και συμμετείχαν στα κοινά μόνο σε επίσημες περιστάσεις. Οι γυναίκες, επίσης, κατά την Πρωτοβυζαντινή περίοδο

ασχολούνταν και με τη δημιουργία ρούχων, τα οποία και ύφαιναν στον αργαλειό. Στα σπίτια των αστών ή των φτωχών, τα ρούχα υφαίνονταν από τις ίδιες της γυναίκες του σπιτιού, ενώ στα σπίτια των πλουσίων οικογενειών τα ρούχα υφαίνονταν από τις δούλες (Γλύκατζη – Αρβελέρ, 2012; Clark, 1997).

Κεφάλαιο 2

Παρουσία και σχέσεις εθνικών και Εβραίων στη Θεσσαλονίκη

2.1 Η περίοδος του Μεγάλου Διωγμού.

Στην πόλη για αρκετά χρόνια συνυπήρχαν ειδωλολάτρες και χριστιανοί, μέχρι την τελική καθιέρωση της θρησκείας του Χριστιανισμού ως επίσημης θρησκείας του κράτους. Πιο συγκεκριμένα, μέχρι και τις αρχές του 4ου αιώνα η ειδωλολατρία αποτελεί επίσημη θρησκεία και υλοποιούνταν πολλές διώξεις των Χριστιανών. Οι διώξεις έπαψαν το 311 μ.Χ. όταν ο Γαλέριος εξέδωσε διάταγμα θρησκευτικής ανοχής. Ωστόσο, μέχρι την έκδοση του διατάγματος πολλοί πρωτοχριστιανοί εκδιώχθηκαν και μαρτύρησαν. Ανάμεσα στους Χριστιανούς που μαρτύρησαν για την πίστη τους ήταν και ο πολιούχος της πόλης, ο Άγιος Δημήτριος, ο οποίος αναγνωρίστηκε επίσημα ως μάρτυρας και γύρω από εκείνον συσπειρώθηκαν οι Χριστιανοί (Καραθανάσης, 2012).

Η Χριστιανική θρησκεία, πριν τη διακήρυξη του Διατάγματος των Μεδιολάνων, άρχισε να έχει πολλούς οπαδούς στην πόλη της Θεσσαλονίκης και σταδιακά να καθίσταται μια θρησκεία με κύρος και ισχύ, η οποία απειλούσε τη μέχρι τότε καθεστηκυία θρησκεία. Ο Διοκλητιανός τα πρώτα χρόνια της αυτοκρατορίας αποτέλεσε το πρόσωπο εκείνο που ανέδειξε ότι ένα θρησκευτικό σύστημα πεποιθήσεων που σχετίζεται με μια ανώτερη θεϊκή δύναμη δύναται να αποτελέσει στοιχείο ενότητας. Ωστόσο, ο Διοκλητιανός δεν ήταν θετικός προς τον Χριστιανισμό και την εξάπλωσή του κατά τα πρώτα χρόνια της βασιλείας του και αντίστοιχα δεν ήταν ανεκτικός προς του οπαδούς του Χριστιανισμού (Κουκουσάς & Βαλαής; 2011). Βέβαια, παρόλο που δεν ήταν δεκτικός προς τους οπαδούς του Χριστιανισμού δεν προχώρησε σε διώξεις εναντίον τους, πιθανόν λόγω της κόρης του που είχε ασπαστεί τη θρησκεία, ενώ υποστήριξη στον Χριστιανισμό επεδείκνυε και η γυναίκα του. Ακόμη, όμως και εάν δεν προχώρησε σε διωγμούς με εντολή ο αυτοκράτορας κατά την περίοδο της βασιλείας του, υπήρξαν κάποιες περιπτώσεις διωγμών, ιδιαίτερα όταν οι Χριστιανοί οπαδοί αρνούσαν

να αποδώσουν στον αυτοκράτορα θρησκευτική λατρεία. Μάλιστα, η άρνηση αυτή εντασσόταν στο πλαίσιο της απείθειας προς τους αυτοκράτορες και υπήρχε η ανάλογη τιμωρία, από την οποία δεν εξαιρούνταν ούτε οι Χριστιανοί. Η άρνηση των Χριστιανών να αποδώσουν θρησκευτική λατρεία στον αυτοκράτορα αποτέλεσε και τη βασική κατηγορία προς τους Χριστιανούς (Καραγιαννόπουλος, 1995).

Ο Διοκλητιανός, ωστόσο αργότερα εξαπέλυσε διωγμό εναντίον των Μανιχαίων αναγνωρίζοντας ότι οι θρησκείες της Ανατολής θα μπορούσαν να αποτελέσουν κίνδυνο για την αυτοκρατορία. Κατά την περίοδο αυτή (296 μ.Χ.) ο Γαλέριος, ο γαμπρός του Διοκλητιανού τον επηρέασε αρνητικά και προς τους Χριστιανούς, αναγνωρίζοντας ότι η θρησκεία αυτή αποτελούσε σημαντική απειλή. Έτσι, ο αυτοκράτορας εξέδωσε στις αρχές του 4ου αιώνα διατάγματα εναντίον των Χριστιανών, απαγορεύοντάς τους να κατέχουν δημόσια αξιώματα, ενώ όσοι δεν αρνούσαν τη θρησκεία τους φυλακίζονταν. Με τον τρόπο αυτό ξεκίνησε μια περίοδος έντονων διωγμών προς τους Χριστιανούς, ενώ η στάση του Διοκλητιανού ήταν εντελώς διαφορετική από τα πρώτα χρόνια της βασιλείας του (Brown, 2000).

Στη Θεσσαλονίκη, κατά την περίοδο του Μεγάλου Διωγμού, μαρτύρησε και θανατώθηκε ο μετέπειτα πολιούχος της πόλης Άγιος Δημήτριος. Ειδικότερα, αρνούμενος να εφαρμόσει τα διατάγματα του Γαλέριου διώχθηκε από τα στρατεύματά του, τα οποία τον συνέλαβαν και τον βασάνισαν. Η κατηγορία προς εκείνον ήταν ότι συμμετείχε ενεργά στις χριστιανικές θρησκευτικές εκδηλώσεις, ενώ γύρω του είχε συγκεντρώσει πολλούς οπαδούς. Η σημαντική επίδραση του Δημητρίου στους οπαδούς του δεν μειώθηκε ούτε και μετά τη φυλάκισή του, καθώς ακόμα και όταν βρισκόταν στη φυλακή ήταν σε θέση να υποστηρίζει και να ενισχύει του Χριστιανούς (Θεοχαρίδης, 1976). Μάλιστα, την περίοδο της φυλάκισής του υποστήριξε σθεναρά τον φίλο του Νέστορα, οποίος αναμετρήθηκε με τον μονομάχο Λυαίο. Παρόλο που ο Νέστορας νίκησε τον Λυαίο, ο Γαλέριος σκότωσε τον Νέστορα, διότι θεώρησε ότι η νίκη του Νέστορα αποτελούσε προσωπική του ήττα. Όταν, μάλιστα, ο Γαλέριος πληροφορήθηκε ότι ο Νέστορας υπήρξε μαθητής του Δημητρίου, ζήτησε να εμφανιστεί μπροστά του ο Δημήτριος και του ζητήθηκε επιτακτικά και υπό απειλές να αποκηρύξει τη χριστιανική πίστη. Ο Δημήτριος αρνήθηκε να αποκηρύξει τον Χριστιανισμό και έπειτα από τον μεγάλο βασανισμό του θανατώθηκε, πιθανόν το 306 μ.Χ. Οι οπαδοί του Δημητρίου, μόλις ενημερώθηκαν για τον θάνατό του έσπευσαν να πάρουν το σώμα του και να το θάψουν, ανεγείροντας στο σημείο εκείνο έναν μικρό ναό προς τιμή του (Μέντζος, 1994).

Ωστόσο, παρόλο που ο Δημήτριος στη Θεσσαλονίκη αναγνωρίστηκε σαν μάρτυρας ήδη από τις αρχές του 4ου αιώνα, η απόδοση της λατρείας στο πρόσωπό του υλοποιήθηκε κατά τον 5ο με 6ο αιώνα μ.Χ. Την περίοδο εκείνη, μάλιστα ανεγέρθηκε προς τιμήν του η εκκλησία που δεσπόζει στη Θεσσαλονίκη και γύρω από τη λατρεία του συγκεντρώθηκαν και ενώθηκαν οι Χριστιανοί της Θεσσαλονίκης. Ο ναός αυτός αποτέλεσε ένα από τα σημαντικότερα και πιο εμβληματικά θρησκευτικά κτίρια της πόλης και από την ανέγερσή του ξεκίνησαν οι εκδηλώσεις με στόχο το προσκύνημα των πιστών (Woods, 2000). Οι εκδηλώσεις αυτές συνεχίζονται μέχρι και σήμερα και από την Πρωτοχριστιανική περίοδο ο Άγιος Δημήτριος αναγνωρίστηκε ως φύλακας και προστάτης της πόλης. Η σημασία του Αγίου Δημητρίου για την πόλη αναδεικνύεται και από τη μετέπειτα συμπεριφορά του Ιουστινιανού Α΄, ο οποίος συμμετείχε ενεργά στις εκδηλώσεις προς τιμήν του, ενώ ο ίδιος αναζήτησε και τα λείψανα του Αγίου για να τα μεταφέρει στον ναό (Τόθ, 2010).

2.2 Η καθιέρωση του Χριστιανισμού

Η αλλαγή της θρησκευτικής πολιτικής απέναντι στους Χριστιανούς εμφανίστηκε κατά την περίοδο της αυτοκρατορίας του Κωνσταντίνου, ο οποίος αναγνωρίζοντας την δύναμη της νέας μονοθεϊστικής θρησκείας την καθιέρωσε σε επίσημη θρησκεία της Βυζαντινής αυτοκρατορίας. Επί της αυτοκρατορίας του, αρχικά έπαυσαν οι διωγμοί των Χριστιανών και όταν ο ίδιος ασπάστηκε τη θρησκεία αποφάσισε να τη μετατρέψει σε επίσημη θρησκεία. Για τον ίδιο τον Κωνσταντίνο η απόφαση αυτή ήταν ιδιαίτερα επισφαλής, διότι οι υποστηρικτές του Χριστιανισμού ήταν λίγοι συγκριτικά με τους εθνικούς, με αποτέλεσμα να θεωρείται ότι η δική του πίστη προς τη νέα θρησκεία κυριάρχησε και τον οδήγησε εν τέλει στην απόφαση να την καθιερώσει σαν επίσημη θρησκεία. Μάλιστα, η υποστήριξή του στη νέα θρησκεία ήταν δημόσια, ενώ δημόσια αποκήρυξε και την παλιά θρησκεία. Επίσης, παρείχε σημαντική οικονομική υποστήριξη στη νέα θρησκεία για να αναδειχθεί, ενώ απαγόρευσε και τη λατρεία του αυτοκράτορα ως θεού, με αποτέλεσμα πολλοί εθνικοί ιερείς να μην έχουν θέση μέσα στην αυτοκρατορία και στη διοίκησή της. Ο ίδιος αποφάσισε να κλείσει εθνικούς ναούς ή και να τους καταστρέψει, ώστε να εξαλείψει κάθε στοιχείο της παλιάς θρησκείας (Γλύκατζη – Αρβελέρ, 2012).

Η πόλη της Θεσσαλονίκης ταυτίστηκε με τη λατρεία του Αγίου Δημητρίου και ο ναός που ανεγέρθηκε προς τιμήν του αποτέλεσε και το απόλυτο σύμβολο του Χριστιανισμού στην πόλη. Η συγκέντρωση των οπαδών στον ναό ήταν συχνή και σταδιακά μειώθηκε η δύναμη των εθνικών. Μάλιστα, η αναγνώρισή του κατά τον 5ο ή 6ο αιώνα ως προστάτη της πόλης

δημιούργησε το αίσθημα ότι η ίδια η πόλη δημιουργήθηκε και συνεχίζει να υφίσταται λόγω της προστασίας που παρέχει ο Άγιος στην πόλη. Για τον λόγο αυτό, κάθε φορά που η πόλη δέχονταν επιθέσεις οι κάτοικοί της στρέφονταν στον άγιο και του ζητούσαν να τους βοηθήσει και να τους προστατεύσει. Η μεγάλη σημασία και πίστη των κατοίκων της πόλης στον Άγιο Δημήτριο διαφαίνεται και από τις απεικονίσεις που υπάρχουν, οι οποίες τον παρουσιάζουν είτε σαν στρατιωτικό είτε σαν ύπατο που έρχεται να σώσει την πόλη (Καραθανάσης, 2012; Γλύκατζη – Αρβελέρ, 2012).

Ωστόσο, η σημασία αυτή της λατρείας αποδεικνύεται και από τον ρόλο που είχε ο ίδιος ο επίσκοπος για την πόλη, καθώς αναγνωριζόταν ως σημαντικό πρόσωπο που ήταν σε θέση να ασκήσει εκτός από θρησκευτική εξουσία και πολιτική, καθώς σε αυτόν στρέφονταν οι κάτοικοι της πόλης για την επίλυση διαφόρων ζητημάτων. Η δύναμη του επισκόπου στην πόλη, η οποία απέρρεε και από τη λατρεία του Αγίου διαφαίνεται ιδιαίτερα κατά την περίοδο απειλής της πόλης από εισβολείς και βαρβάρους. Πιο συγκεκριμένα, την περίοδο εκείνη οι κάτοικοι της πόλης συσπειρώθηκαν γύρω από τον επίσκοπο, ενώ αντίστοιχη στήριξη πρόσφεραν και οι αριστοκρατικές οικογένειες της πόλης, δημιουργώντας γόνιμο έδαφος για την ενίσχυση της εμπλοκής του επισκόπου σε πολιτικά ζητήματα (Καραθανάσης, 2012). Έτσι, όπως συνέβη και σε άλλες πόλεις της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας στη Θεσσαλονίκη άρχισε μια περίοδος έντονης επίδρασης της Εκκλησίας στα ζητήματα του κράτους, ενώ οι πολίτες άρχισαν να αναδιαμορφώνουν τη σχέση πολίτη και πόλης μέσα από τον Χριστιανισμό. Πιο συγκεκριμένα, η σχέση πολίτη και πόλης επηρεάζεται και καθορίζεται από τη σχέση του κράτους με την Εκκλησία, καθώς η Εκκλησία και η θρησκεία τους αναδείχθηκε σε σημαντική αρχή. Γενικά το πρόσωπο των επισκόπων ήταν ιδιαίτερα σημαντικό και οι πολίτες απέδιδαν σε αυτούς γνώσεις που σχετίζονταν με ζητήματα του κράτους, ενώ κάθε φορά που η πόλη κινδύνευε από επιθέσεις οι επίσκοποι αποτελούσαν τα πρόσωπα που στρέφονταν στον αυτοκράτορα για την επίλυση των προβλημάτων τους.¹ Μάλιστα, η τόσο μεγάλη επίδρασή τους μείωσε σταδιακά και τη δύναμη της Εκκλησίας του Δήμου στην πόλη, η οποία κατά την ύστερη αρχαιότητα αποτελούσε έναν ενεργό θεσμό της αρχαιότητας (Κωνσταντακοπούλου, 1996).

Ο αυτοκράτορας Ιουστινιανός και ο Μαυρίκιος αναγνωρίζοντας τη μεγάλη σημασία της θρησκείας για την πόλη και του ρόλου που απέδιδαν οι κάτοικοι στο πρόσωπο του Αγίου

¹ Ίλλυριούς δε καί Θρακην όλην. ειη δ' άν εκ κόλπου τού Ίονίου έν τοίς Ελλάς τε καί Χερρονησιωτών ή χώρα έστίν, θύννοι τε καί Σκλαβηνοί καί Άνται σχεδόν τι ανά παν καταθέοντες έτος, έξ ου Ίουστινιανός παρέλαβε την Ήρωμαίων άρχήν. άνήκεστα έργα είργάσαντο τούς ταύτη ανθρώπους. (Προκόπιος, *Ανέκδοτα*, έκδ. J.Hauriy. [ΑψίαΛειψία](#) 1963. σ. 114-115).

Δημητρίου, τους οδήγησαν σε μια μεγάλη προσπάθεια να μεταφέρουν τα λείψανα του Αγίου στην πόλη. Η δράση αυτή προωθήθηκε και από την αναγνώριση της σημασίας των τοπικών αγίων για την καθιέρωση της νέας θρησκείας, καθώς διαπιστώθηκε ότι έχοντας κάθε πόλη έναν «δικό της» άγιο αυξανόταν η πίστη του και ενισχυόταν η νέα θρησκεία. Η θρησκεία, λοιπόν, είχε σημαντική επίδραση στην κοινωνική ζωή των κατοίκων και στις πολιτικές αποφάσεις αναδεικνύοντας τον Χριστιανισμό σε βασικό παράγοντα λειτουργίας του κράτους, ενώ οι ίδιοι οι επίσκοποι σαν πρόσωπα εξουσίας πλέον αποτελούσαν την αναπαράσταση της θρησκείας στην καθημερινότητα της πόλης (Νικολαΐδης, 1990).

2.3 Η Παρουσία των Εβραίων στην πόλη της Θεσσαλονίκης και οι σχέσεις με τους Χριστιανούς.

Ήδη από τον 1ο αιώνα υπάρχουν μαρτυρίες που αποδεικνύουν την ύπαρξη της Εβραϊκής κοινότητας στην Ελλάδα, ωστόσο ιστορικές αναφορές για την εβραϊκή κοινότητα έρχονται από τον 3^ο αιώνα και στην πόλη της Θεσσαλονίκης.. Ειδικότερα, η ύπαρξη της κοινότητας διαπιστώνεται από την αναφορά του Αγίου Παύλου για την επίσκεψή του στην πόλη και τη διδασκαλία του στη Συναγωγή των Εβραίων (Νεχαμά, 2000). Ωστόσο τα άτομα των κοινοτήτων αυτών είχαν εξελληνίσει τα ονόματά τους στοιχείο που καταδεικνύει την αφομοίωσή τους με τη γενικότερη ζωή που επικρατούσε στην πόλη, ενώ αντίστοιχα μιλούσαν ελληνικά, αλλά διατηρούσαν και τα δικά τους στοιχεία χρησιμοποιώντας την εβραϊκή γραφή (Ναρ, 1997). Μάλιστα, η αφομοίωσή τους με τον πολιτισμό της Θεσσαλονίκης διαφαίνεται και από τη χρήση της ελληνικής γλώσσας και στη λατρεία τους, καθώς οι ύμνοι τους ήταν στα ελληνικά. Για τον λόγο αυτό, οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης έχουν ονομαστεί Ρωμανιώτες (Τομανάς, 1997; Λαμπροπούλου & Τσικνάκης, 2008). Η παρουσία τους στην πόλη της Θεσσαλονίκης θεωρείται ακόμη πιο παλιά και ανάγεται στην περίοδο της δημιουργίας της πόλης από τον Κάσσανδρο, το 315 π.Χ., ωστόσο δεν υπάρχουν σαφείς αναφορές και πηγές για τη συγκεκριμένη περίοδο. Κατ' άλλους θεωρείται ότι οι Εβραίοι στην πόλη εμφανίζονται περίπου το 10 π.Χ. στην πόλη, καθώς σε αυτούς υπάρχει μια αναφορά από τον Καλιγούλα (Νεχαμά, 2000).

Η ισχυρή τους παρουσία στην πόλη, ωστόσο, εμφανίζεται κατά τον 2ο αιώνα, όταν οι Ρωμαίοι κατέλαβαν την Παλαιστίνη και πολλοί Εβραίοι αναγκάστηκαν να φύγουν από την περιοχή και να μεταναστεύσουν (Βερέμης & Κωνσταντοπούλου, 2000). Η μετανάστευση

αυτή οδήγησε στην ενίσχυση της εβραϊκής κοινότητας στην πόλη, καθώς ιδρύθηκαν επιπλέον συναγωγές, οι οποίες καθορίζονταν από το ιδιαίτερο στοιχείο της κάθε κοινότητας. Κατά την περίοδο αυτή της μετανάστευσης η πόλη της Θεσσαλονίκης αποτέλεσε ένα ασφαλές καταφύγιο για τους Εβραίους, οι οποίοι ενσωματώθηκαν στις ήδη υπάρχουσες κοινότητες και αναγνώρισαν τη Θεσσαλονίκη ως τη νέα τους πατρίδα. Μάλιστα, οι οικονομικές τους δραστηριότητες συνέβαλαν σημαντικά και στην ίδια την ανάπτυξη της πόλης (Μελέτη, 2009). Οι πρόσφυγες αυτοί που κατέφυγαν στην πόλη ασχολήθηκαν κυρίως με το εμπόριο μεταξιού, με την υφαντουργία και τη βαφή υφασμάτων, ενώ η Θεσσαλονίκη αποτέλεσε τη βάση για τις οικονομικές και εμπορικές δραστηριότητες των Εβραίων που είχαν κατοικήσει και σε άλλες περιοχές. Πιο συγκεκριμένα, οι Εβραίοι επέλεξαν σαν βάση τους τη Θεσσαλονίκη λόγω του λιμανιού και της θέσης που είχε η πόλη για εύκολη πρόσβαση σε άλλες περιοχές (Λαμπροπούλου & Τσικνάκης, 2008). Η ακμή των κοινοτήτων και η έντονη οικονομική τους δραστηριότητα δεν έμεινε κρυφή από τη διοίκηση της Αυτοκρατορίας, η οποία ανά περιόδους επιθυμούσε να οικειοποιηθεί τον πλούτο των κοινοτήτων αυτών.

Κατά την περίοδο της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας οι Εβραίοι είχαν ισχυρή δύναμη και είχαν διασφαλίσει τη διοικητική και δικαστική αυτονομία των κοινοτήτων τους. Η επικράτηση, όμως του Χριστιανισμού και η άνοδος στη βασιλεία αυτοκρατόρων που δεν ήταν θετικά διακείμενοι στις κοινότητες αυτές, οδήγησε στη θέσπιση ειδικών φορολογιών προς της εβραϊκής κοινότητας και σε σημαντικούς περιορισμούς προς την άσκηση της λατρείας του. Η αύξηση της φορολογίας προς τις κοινότητες και στις οικονομικές τους δραστηριότητες είχαν σαν στόχο τη μείωση της δύναμης των κοινοτήτων στην αυτοκρατορία, αλλά και την απόκτηση μέρους του δικούς τους πλούτου προς όφελος της αυτοκρατορίας. Ιδιαίτερα σε περιόδους έντονης οικονομικής ανάγκης, η φορολογία των Εβραίων αποτελούσε σημαντική ενίσχυση για την αυτοκρατορία. Από την άλλη μεριά η μείωση της άσκησης της λατρείας τους απέρρευε γενικότερα από τον ρόλο των Εβραίων στα γεγονότα σχετικά με τον Χριστό και στον ρόλο που τους απέδιδαν στη θανάτωσή του (Λαμπροπούλου & Τσικνάκης, 2008). Οι περιορισμοί αυξήθηκαν, ιδιαίτερα όταν η Θεσσαλονίκη αποτέλεσε τη δεύτερη σημαντική πόλη στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία, καθώς η θρησκεία τους μπορούσε να δημιουργήσει σημαντικά προβλήματα στη διαδικασία εκχριστιανισμού που είχε αποφασιστεί. Μάλιστα, η κοινότητα της Θεσσαλονίκης βίωσε τους μεγαλύτερους περιορισμούς και ιδιαίτερη εχθρότητα, σε αντίθεση με άλλες κοινότητες της επικράτειας, λόγω της σημασίας της Θεσσαλονίκης για την αυτοκρατορία και τη ανάδειξής της σε μια πόλη με έντονο το θρησκευτικό στοιχείο (Μελέτη, 2009; Βερέμης & Κωνσταντοπούλου, 2000).

Η εχθρότητα αυτή διαφαίνεται και στους αντι-εβραϊκούς νόμους που εξέδωσαν ο Μέγας Κωνσταντίνος και ο Θεοδοσίος Β΄ προς τις εβραϊκές κοινότητες, οι οποίοι μείωναν σημαντικά τη δυνατότητα των Εβραίων να ασκούν τη λατρεία τους. Την πολιτική του Μέγα Κωνσταντίνου και του Θεοδοσίου Β΄, ακολούθησε και ο Ιουστινιανός, ο οποίος από την αρχή της βασιλείας του επιθυμούσε την πλήρη επικράτηση του Χριστιανισμού, με αποτέλεσμα να θεσπίσει έναν αντι-εβραϊκό νόμο που απαγόρευε τη δημόσια λατρεία των θρησκευτικών εντολών της κοινότητας. Ειδικότερα, ο Ιουστινιανός απαγόρευσε την απαγγελία της καθημερινής του προσευχής, ενώ με διάταγμα που εξέδωσε θέσπισε ότι το Πάσχα των Εβραίων θα γιορτάζεται μετά το Πάσχα των Χριστιανών. Ορισμένοι αυτοκράτορες δεν έμειναν μόνο στην άσκηση περιορισμών προς τις εβραϊκές κοινότητες, αλλά επιχείρησαν και μαζικούς εκχριστιανισμούς. Οι βίαιες αυτές πράξεις, ωστόσο, αποδοκιμάστηκαν όχι μόνο από τις εβραϊκές κοινότητες, αλλά και από την επίσημη εκκλησία (Ναρ, 1985).

Η εχθρότητα απέναντι στην εβραϊκή κοινότητα διαφαίνεται, επίσης, και από τη γενικότερη αντίληψη των ίδιων των Χριστιανών για αυτούς, καθώς του θεωρούσαν ως βασικούς υπαίτιους για τον θάνατο του Ιησού. Τόνιζαν, μάλιστα, ότι ο λαός τους είχε διαπράξει το αδίκημα της θεοκτονίας. Η αντίληψη αυτή ήταν ιδιαίτερα έντονη κατά την περίοδο της αυτοκρατορίας του Ιουστινιανού, ο οποίος και εφάρμοσε τους περισσότερους περιορισμούς προς τις κοινότητες των Εβραίων, κατατάσσοντάς τους με τον τρόπο αυτό σε πολίτες δεύτερης κατηγορίας. Αναπόφευκτα, η έντονη εχθρότητα της πολιτικής δύναμης της Αυτοκρατορίας οδήγησε και σε αύξηση της εχθρότητας και μιας μερίδας πολιτών προς του Εβραίους, οι οποίοι ενστερνίστηκαν τη γενική αντίληψη για την ευθύνη τους στον θάνατο του Ιησού. Έτσι, οι Εβραίοι στην καθημερινότητά τους ζούσαν παράδοξες καταστάσεις, ενώ σε κάποιες περιπτώσεις παραγκωνίζονται και από τις οικονομικές και εμπορικές δραστηριότητες. Για να μπορέσουν να επιβιώσουν, όμως σε περιόδους έντονης περιθωριοποίησης, οι κοινότητες των Εβραίων στρέφονται στο διαμετακομιστικό εμπόριο και στην τοκογλυφία, ώστε να μπορέσουν να επιβιώσουν (Νεχαμά, 2000).

Η περιθωριοποίηση και ο παραγκωνισμός που βίωσαν οι εβραϊκές κοινότητες στη Θεσσαλονίκη διαφαίνεται και από τη χωροθετική τους κατανομή εντός της πόλης. Πιο συγκεκριμένα, παρόλο που οι κοινότητες είχαν αναγνωριστεί και είχαν καταδικαστεί οι βίαιες πράξεις εναντίον ακόμα και από την επίσημη Εκκλησία, οι κοινότητες βίωναν έντονες πιέσεις από τους κατοίκους με αποτέλεσμα να αναγκάζονται να συγκεντρώνονται σε συγκεκριμένες περιοχές. Στις περιοχές αυτές, τους είχε αναγνωριστεί το δικαίωμα να ασκούν ελεύθερα τη θρησκεία τους και να χτίζουν τις συναγωγές, και σταδιακά όλοι οι Εβραίοι συγκεντρώθηκαν γύρω από τις Συναγωγές. Με τον τρόπο αυτό αποσκοπούσαν να

δημιουργήσουν μια εθνική, πνευματική και κοινωνική ταυτότητα, η οποία απέρρευε από τη δική τους κουλτούρα και τις δικές τους αξίες. Οι περιοχές κατοίκησης των Εβραίων αυτές εντοπίζονται ως τον 15ο αιώνα βόρεια της Εγνατίας και έχουν το όνομα Παλαιά Εβραΐς. Ωστόσο, πολλές φορές οι κοινότητες βίωναν και επιθέσεις και πολιορκίες, ενώ στην καθημερινότητά τους προσπαθούσαν με κάθε τρόπο να διαχειριστούν και να αντιμετωπίσουν τις δυσκολίες τους (Χεκίμογλου, 2005).

Οι κοινότητες των Εβραίων στη Θεσσαλονίκη, λοιπόν, γνωστές ως Ρωμανιώτικες κοινότητες, βίωναν μια παράδοξη καθημερινότητα, η οποία χαρακτηριζόταν από έντονη εχθρότητα και δικής τους ανάπτυξη μέσα στα όρια της πόλης. . Οι κοινότητες αυτές διαφοροποιούνται από τις κοινότητες των Εβραίων που εμφανίζονται στον ελλαδικό χώρο από τον 15ο αιώνα και μετά, οι οποίες αφορούν κοινότητες Εβραίων που είχαν εκδιωχθεί από τους Οθωμανούς και είχαν καταφύγει στην Ισπανία, και από τον 15ο αιώνα και μετά εντοπίζονται στη Θεσσαλονίκη. Οι περιορισμοί αυτοί, όμως, δεν εμπόδισαν τις εβραϊκές κοινότητες να εξελιχθούν και να ακμάσουν, με αποτέλεσμα η ανοδική πορεία της πόλης να συμπίπτει και με τη δική τους εξέλιξη. Μάλιστα, οι αντιδράσεις τους στις αδικίες που βίωναν από μέρους του κράτους ώθησαν και την ίδια την Εκκλησία να αναγνωρίσει την αυτονομία τους και την ελευθερία τους στην άσκηση της λατρείας τους.

Επίλογος

Εν κατακλείδι, κι έχοντας αναλύσει όλα τα παραπάνω, διαπιστώνεται ότι η ύστερη αρχαιότητα για την πόλη της Θεσσαλονίκης αποτέλεσε μια περίοδος αύξησης της δύναμής της, αλλά και σημαντικών ταραχών από εξωτερικούς εχθρούς και από εσωτερικά ζητήματα. Ειδικότερα, η πόλη απειλούνταν συχνά, ιδίως κατά τον 6ο και 7ο αιώνα από τα σλαβικά φύλα, τα οποία παρόλο που κατόρθωσαν κάποια στιγμή να συγκροτηθούν και να οργανωθούν εναντίον της πόλης δεν κατάφεραν να την καταλάβουν. Από την άλλη μεριά, στο εσωτερικό η πόλη είχε σημαντικά ζητήματα μέχρι και την καθιέρωση του Χριστιανισμού, καθώς οι εθνικοί εμπόδιζαν τους υποστηρικτές της χριστιανικής θρησκείας να ασκήσουν τη λατρεία τους. Μάλιστα, οι οπαδοί του Χριστιανισμού βίωσαν τον Μεγάλο Διωγμό, ο οποίος έληξε με το Διάταγμα των Μεδιολάνων και την καθιέρωση του Χριστιανισμού ως επίσημη θρησκεία. Η καθιέρωση αυτή και η αναγνώριση του Αγίου Δημητρίου σε μάρτυρα και άγιο,

οδήγησε την πόλη να διαμορφώσει έντονο θρησκευτικό στοιχείο, με αποτέλεσμα η επίσημα Εκκλησία και οι επίσκοποι να επιδρούν σημαντικά και σε πολιτικά ζητήματα. Τέλος, την περίοδο που εξετάζεται εντός της πόλης της Θεσσαλονίκης παράλληλα με την ακμή της πόλη άκμαζε και η εβραϊκή κοινότητα, ονόματι Ρωμανιώτες, οποίοι ωστόσο κατηγορήθηκαν από τους Χριστιανούς ως υπαίτιοι για τη θανάτωση του Ιησού και για τον λόγο αυτό βίωσαν σημαντικούς περιορισμούς. Ειδικότερα, στους Ρωμανιώτες, παρόλο που συνέβαλαν σημαντικά στην ακμή της πόλης επιβάλλονταν αυστηρές φορολογίες και περιορισμοί, με αποτέλεσμα να αντιμετωπίζονται ως πολίτες δεύτερης κατηγορίας και να παραγκωνίζονται από τη δημόσια ζωή. Βέβαια, οι κοινότητες αυτές παρά τους περιορισμούς κατόρθωσαν να εξελιχθούν, ενώ αντίστοιχα η πόλη της Θεσσαλονίκης αύξησε τη δύναμή της κατά τη διάρκεια της Βυζαντινής περιόδου.

Βιβλιογραφικές Αναφορές

Αλεκάκης, Π. (2011). *Επιδρομές και εγκαταστάσεις σλαβικών φύλων στο βορειοελλαδικό χώρο από τον 6ο μέχρι τον 8ο αιώνα. Θεσσαλονίκη.*

Βερέμης, Θ. & Κωνσταντοπούλου, Φ. (επιμ.) (2000). *Οι Έλληνες Εβραίοι: Στοιχεία της ιστορίας τους μέσα από διπλωματικά και ιστορικά έγγραφα του Υπουργείου Εξωτερικών.* Αθήνα: Καστανιώτης.

Clark, G. (1997). *Οι γυναίκες στην όψιμη αρχαιότητα*, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα

Γλύκατζη – Αρβελέρ, Ε. (2012). *Γιατί το Βυζάντιο*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα.

Θεοχαρίδης, Γ. Ι. (1976). «Σίρμιον ή Θεσσαλονίκη; (Έπανεξέταση μιας κριτικής εξέτασως τής περί του 'Αγίου Δημητρίου παραδόσεως.)». *Μακεδονικά 16*: 269-308.

Καραγιαννόπουλος, Ι. (2001). *Το Βυζαντινό κράτος 4.* Αθήνα 1983-Θεσσαλονίκη 2001.

- Καραγιαννόπουλος, Ι. (1985). *Το Βυζαντινό Κράτος Α'*, εκδ. Ερμής, Αθήνα.
- Καραθανάσης, Α. (2012). *Ιστορία της Θεσσαλονίκης (323- 2012)*, εκδ. Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη.
- Καραμπέρη, Μ. (2000), Η Αυτοκρατορική Έδρα Θεσσαλονίκη, *Θεσσαλονικέων Πόλις, 3*
- Κουκουσάς, Β. & Βαλαής, Δ. (2011), *Θέματα Εκκλησιαστικής Ιστορίας, τ. Α'*, Θεσσαλονίκη.
- Λαμπροπούλου, Ά. & Τσικνάκης, Κ., επιμ. (2008). *Η εβραϊκή παρουσία στον ελλαδικό χώρο (4ος - 19ος αι.)*: Αθήνα: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών (Ε.Ι.Ε.) / Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών.
- Λεοντσίνη, Μ. (2006). Κωνσταντίνος Δ' (668-685). *Ο τελευταίος πρωτοβυζαντινός αυτοκράτορας*. Αθήνα.
- Μελέτη, Κυριακή (2009). *Η παρουσία των Εβραίων στις ελληνικές πόλεις της Β' περιόδου του Αποστόλου Παύλου*. Αθήνα: Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος.
- Μέντζος, Αριστοτέλης (1994). *Το προσκύνημα του Αγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης στα βυζαντινά χρόνια*. Αθήνα: Εταιρεία των Φίλων του Λαού / Βάνιας.
- Μπακιρτζής, Χ. (1997). *Αγίου Δημητρίου Θαύματα*. Θεσσαλονίκη.
- Μπακιρτζής, Χ. (1984). Η Αγορά της Θεσσαλονίκης στα παλαιοχριστιανικά χρόνια, *Πρακτικά του 10ου Διεθνούς Συνεδρίου Χριστιανικής Αρχαιολογίας, τόμ. Β', σ. 5-19*, Θεσσαλονίκη.
- Ναρ, Α. (1997). «Κοινοτική οργάνωση και δραστηριότητες της εβραϊκής κοινότητας Θεσσαλονίκης» στο: Χασιώτης, Ι.Κ. (επιμ.) *Τοις αγαθοίς βασιλεύουσα, Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής*.
- Νεχαμά, Γ. (2000). *Ιστορία των Ισραηλιτών της Θεσσαλονίκης, τόμ. 1*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press.

Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Μ. (2001). *Βυζάντιο και Σλάβοι- Ελλάδα και Βαλκάνια (6ος – 20ος αι.)*. Θεσσαλονίκη.

Σβέρκος, Η. (2001). Η Θεσσαλονίκη υπό την κυριαρχία των Ρωμαίων, *Θεσσαλονικέων Πόλις*, 4

Στόρτον, Ε. (2008). *Στα Βήματα του Αποστόλου Παύλου*, (μτφ. Αρ. Παπασυριόπουλος), τ. 44ος, σειρά: «Κυκεών», εκδ. Ωκεανίδα, Αθήνα.

Τομανάς, Γ. (1997). *Τα σχολεία της Θεσσαλονίκης μέχρι το 1944*. Σκόπελος: Νησίδες.

Τόθ, Ρ.(2010). Sirmian Martyrs in Exile: Pannonian Case-Studies And a Re-Evaluation of The St. Demetrius Problem. *Byzantinische Zeitschrift* 103 (1): 145-70.

Χεκίμογλου, Ε. (2005). *Θεσσαλονίκη: Τουρκοκρατία και Μεσοπόλεμος*. Θεσσαλονίκη: University Stydio Press.

Χρήστου, Π.Κ. (1993). *Η γραμματεία των Δημητρείων. Α΄ Διηγήσεις περί των θαυμάτων του Αγίου Δημητρίου*. Θεσσαλονίκη.

Woods, David (2000). Thessalonica's Patron: Saint Demetrius or Emeterius?. *Harvard Theological Review* 93 (3): 221-234.